

## «LA TRANSICIÓ VA COMENÇAR JUST ACABADA LA SEGONA GUERRA MUNDIAL»

Entrevista a Núria Folch

> Per Guillem Miralles, Eugeni Estopà i Tina Vallès

Donem les gràcies molt especialment a l'escriptor Martí Sales, per haver-nos fet de pont i de guia per arribar a Núria Folch, sense el seu ajut aquesta entrevista no hauria estat possible. I vagi també el nostre agraïment a Maria Bohigas, néta de Joan Sales i Núria Folch, pel seu utilíssim cop de mà.

**Núria Folch i Pi** (29 d'octubre de 1916) és, sobretot, la vídua de l'escriptor i editor Joan Sales. Germana petita de tres nois (Albert Folch i Pi, metge i col·laborador de Josep Trueta, Jordi Folch i Pi, investigador, i Frederic Folch i Pi, enginyer nàutic), va tenir la seva única filla l'any 1933, Núria Sales. Va ser la primera dona que s'incorporà al Bloc Obrer i Camperol, i va conèixer Joan Sales quan els dos militaven al Partit Comunista, del qual no van trigar a sortir-ne. Va estudiar filosofia i lletres, i tornant de l'exili (1939-1948) va fer de professora d'institut durant una colla d'anys a Badalona. També va ser la curadora de la novel·la pòstuma de Mercè Rodoreda *La mort i la primavera*. Ha dedicat passió, energia, participació en tots els projectes que va engegar Joan Sales, abans i després de la seva mort.



Pugem al 28 convençuts que no només ens portarà a la part geogràfica alta de la ciutat, sinó a un dels cims de la literatura catalana (i gosaríem afegir «i universal») contemporània. Normalment les entrevistes les fem dues persones, però aquesta és diferent, l'abast de l'obra, de l'au-

tor i de la persona entrevistada demanen tres caps, sis mans, sis orelles, sis ulls, per dur-la a terme. Dalt del 28, ens anem allunyant del centre de la ciutat i a mesura que els carrers s'estrenyen i les pujades s'aguditzen, prenem consciència de la importància que adquirirà el dia d'avui tant per a nosaltres com per a la revista —i esperem poder-ho transmetre als nostres lectors.

Baixem al carrer del Santuari, en ple barri del Carmel, l'escriptor Martí Sales, que ens fa de guia, de pont, de padrí, ens espera a la plaça Salvador Allende. I ja som quatre els que empenem la pujadeta, pel carrer de la Mare de Déu del Pilar, que ens ha de portar a casa de Joan Sales i Núria Folch. La vídua de Sales ens espera perquè l'entrevistem, parlarem del seu marit, d'*Incerta glòria*, de les cartes que va escriure, dels *Quaderns de l'exili*, de literatura, de política, d'història, d'edició, de tot el que interessava a Joan Sales i interessa a Núria Folch.

La casa dels Sales mereix ella soleta un reportatge fotogràfic per al qual no tenim temps ni mitjans. Una edificació rosada, feta de pedaços d'obra en èpoques diferents, envoltada d'un jardí atípic per generós, costerut i mig salvatge. L'entorn ja

ens comença a perfeccionar la tarda, i la Núria ens espera a la sala d'estar per acabar d'arrodonir-la.

Martí Sales ens presenta a la seva tieta-àvia: repartiment de petons, la Núria podria ser l'àvia de tots els qui li ocupem el menjador. Asseguda a la seva butaca, amb una lupa penjant-li del coll per garantir-li una lectura detallada de tot el que li cau a les mans, ens mira mig divertida mig encuriósida, ens ofereix bombons, ens fa seure al seu voltant i es mostra del tot receptiva a les preguntes que li vulguem fer. No té pressa però si ganes que comencem.

La nostra idea inicial era fer una entrevista a dues bandes, Núria Folch i Martí Sales —l'una per ser qui és i haver conviscut més de mitja vida amb l'autor del llibre que ha inspirat aquest número de *Paper de vidre*, i l'altre per ser Sales i jove alhora, i a més escriptor, un còctel perfecte. Però la vídua de Sales, tota sola, seria capaç d'omplir totes les pàgines de la revista i davant l'evidència que el que ella ens pugui dir, guiada pels records i per una memòria amb qui es baralla a diari, ja serà no prou sinó massa i tot, tots quatre, Martí Sales inclòs, emmudim i deixem que el pes de la conversa el porti la veu de l'experiència. Escoltar-la no és només agradable sinó tota una lliçó, de vida, de prosòdia, de llengua, de ritme, de vocabulari. Callar i parar l'orella és el més sensat. Enguegem la gravadora...

\*\*\*

**Nosaltres quatre pertanyem a la primera generació que vam ser escolaritzats en català després del franquisme. Tot i així, a l'escola ningú ens parlà de Joan Sales i d'*Incerta Glòria* (però en canvi la literatura de l'edat mitjana i la Renaixença, amb poques possibilitats de connexió amb el públic adolescent, s'estudiava amb pèls i senyals), i les lliçons de la Guerra Civil sempre es feien ràpidament la darrera setmana del curs, fent-ne un esbós ràpid. A què ho atribueix?**

A la por de comprometre's dels que s'havien quedat aquí, i a la por que els comprometessin els fills. Quan nosaltres vam tornar a Catalunya l'any 1948 aquesta por era general. Només dins de casa, que no ens sentissin les criatures, que ens podrien comprometre, se'n parlava.

**Al 1948 potser es pot comprendre aquesta por, ja que tot era molt recent. Però, per què creu que als vuitanta i els noranta, quan nosaltres vam estudiar, continuava tan impregnada encara?**

Perquè la gent és poruga, i perquè la transició va començar just acabada la guerra, la segona guerra mundial, quan Franco no va caure. Va caure l'aparent aliat, però Franco no, i després s'ha sabut per què: perquè Franco en realitat no era feixista, només era jacobí, espanyolista i sobretot franquista. Ara bé, molt aviat va veure que Hitler i Mussolini perdrien la guerra, seguríssim, a ell l'havien fet pujar els feixistes espanyols i estava molt lligat a Falange, però quan va veure que aquests dos perdrien la guerra va començar a fer per sotamà d'espia dels Estats Units. Quan aquí oficialment tot era la podrida «democràcia» i es feia aquella ajuda, aquella unitat

que Franco va enviar per ajudar Hitler i Mussolini, la Divisió Azul, per sotamarà Franco feia d'espia per als Estats Units, els informava dels moviments, de tot el que podia saber dels autèntics feixistes i falangistes. I amb això es va assegurar, quan van caure Hitler i Mussolini, de no caure, cosa que la gent creia que passaria, a l'exili mateix.

Tothom creia que Franco cauria automàticament després de Hitler i Mussolini. I Franco continua però es desmarca de Falange. Fins aleshores, haver lluitat a la nostra guerra —que en dèiem *la nostra guerra*, o *guerra d'Espanya*— contra els sublevats era delictes, i si els que volien tornar a la península s'havien de declarar «arrepentidos» i que tenien «una firme adhesión a los principios del régimen», o sigui, era delictes haver lluitat contra ells, simplement. I a partir d'aleshores, Franco declara que no és delictes haver lluitat contra ells, que només seran castigats els delictes comuns, haver robat, haver assassinat... I que si volem tornar primer hem de fer la declaració del que vam fer durant la guerra, que se'ns creurà, i que si no vam cometre cap delictes de dret comú «seremos libres como todos los españoles» (aquesta fórmula em feia riure). Això era un senyor pas.

En Joan creia que tot el que es feia a fora només es justificava si no es podia fer a dins.

I aquest pas el vam aprofitar per tornar, perquè en Joan creia, i també ho creien tots els dels *Quaderns de l'exili*, que tot el que es feia a fora només es justificava si no es podia fer a dins. I ja havíem rebut notícies a través d'amics que a dins hi havia grups que es movien, i que ja hi havia una certa tolerància i que les coses havien començat a canviar. I aleshores, tot el grup dels *Quaderns* va tornar a Espanya, a Catalunya.

**Que cap partit polític o ideologia concreta, un cop passat el franquisme, s'hagi volgut identificar amb l'obra de Joan Sales, tractant-se d'una obra literària deu ser més un mèrit que un defecte. Però, era conscient Joan Sales de les dificultats de difusió que comportaria el fet d'anar tant per lliure?**

Les dites *Cartes a Màrius Torres* (en realitat cartes als amics de Puig d'Olena) són un testimoniatge sinceríssim i viu, una crònica de tot el que feia, de tot el que li interessava a en Joan. En Joan tenia una expressió riquíssima, tan rica que era fred de contradictòria, i a les cartes, s'hi desfoga tot, és un testimoniatge sense parió tan personal com històric.

En Joan també era un objecte històric, era d'una generació que la guerra va travessar, i quan va voler anar de Santo Domingo a Mèxic, estava segur que a Mèxic hi havia tot d'excombatents patriotes catalans que només per Catalunya havien fet la guerra, com ell, i així era.

En Joan era escriptor nat, així com d'altres som xerraires parlant, ell ho era escrivint. Tenia la vocació d'escriure, d'expressar. I a les cartes es reflecteix aquesta vocació, i es veu com va canviant al llarg de la guerra: com desapareixen els divertiments una mica poca-soltes, molt lleugers, i com el to esdevé més seriós, més greu, com el marca la guerra a fons.

Els dels *Quaderns de l'exili* van fer un programa comú, al marge de tot partit polític concret, del que havia de ser la gran pauta de la renaixença nacional, de la represa de la Renaixença. El programa anava encapçalat per la declaració «Catalunya, València i Balears són tres països i una sola nació». I a l'hora de fer la crítica, al llarg de les cartes, del que van fer uns i altres, l'únic partit que surt intacte és Unió Democràtica de Catalunya. I quan vam tornar aquí veníem a fer país, a ajuntar-nos amb tots els que feien alguna cosa. I un d'ells era UDC, a la clandestinitat, i d'altres partits també a la clandestinitat. En Joan, es va fer d'UDC, sense sentir-se cap aptitud per la política de partits, més que la macropolítica, però era una manera de sostenir-la; l'Ametlla es va fer del Partit Socialista Català, que ja actuava per sotamà, i em sembla que en Raimon Galí s'inclinava per l'esquerra.

En Duran i Lleida s'ha llegit bé les *Cartes a Màrius Torres* i més d'una vegada ha fet seves coses que en Joan deia, i una d'elles és que en Joan critica l'esquerra perquè volen fer del nacionalisme català un programa de partit quan ha de ser una cosa comuna a tots els partits.

**En diversos passatges de les *Cartes a Màrius Torres* hi ha detalls que caracteritzen un Joan Sales un pèl visionari, en el sentit que aventura afirmacions que anys després s'acaben complint, com per exemple que la Catalunya futura serà dominada per dos bàndols, «els nacionalistes i els socialistes», o quan llança la seva diatriba contra l'anarquisme institucionalitzat a l'any 1937.**

Contra l'anarquisme institucionalitzat des del primer dia, perquè, a més a més, a en Joan li va tocar viure, es va trobar, en tots els fronts polítics de la nostra guerra.

El pare d'en Joan votava bàsicament la llista de la Lliga, però hi havia suprimit els noms que no sabia qui eren.

El pare d'en Joan era carlista i es va casar amb una Vallès i Pujals, germana d'en Joan Vallès i Pujals de la Lliga, i de fet l'home neix liberal, però això ho reconeixem amb els anys, quan érem jovenets, no. A l'hora de votar, el pare d'en Joan votava bàsicament la llista de la Lliga, però hi havia suprimit els noms que no sabia qui eren, o que li havia arribat alguna notícia que no eren massa... [silenci], per posar-hi els caps de llista de tots els partits i tendències que es presentaven a les eleccions, i deia que el Parlament és per parlar i escoltar, i que tots els punts de vista hi han de ser representats de la millor manera possible. Era una mena de llista potser única. Això a l'edat de criticar els pares feia riure, amb el temps vam dir que era l'home més autènticament liberal i democràtic del món.

Els Sales eren hisendats, venien del temps de la Reconquesta, els seus avantpassats havien rebut com a premi una casa i una petita hisenda en temps de la Reconquesta. Eren homes «de paratge», que era un grau de noblesa no vinculat a una terra i equiparable als *hidalgos* de Castella. Formaven part de la noblesa i del cos militar, en principi. Aquesta era la tradició carlina. I a través de la seva mare, germana d'en Vallès i Pujals, està vinculat a la Lliga, un ambient de centre dreta, catòlic, uniforme, etcètera. Això a la infància.

El seu pare, com tots els hisendats de la seva època, va veure que el camp no dona-

va res, ja que la industrialització feia que a la ciutat es fessin bons negocis. Així que va anar de Vallclara a Barcelona amb la idea de fer uns negocis que li donessin per viure a Vallclara. I primer sí que va anar bé el seu negoci: durant la Primera Guerra Mundial es va dedicar a fer sacs i els venia als aliats per fer-ne trinxeres. Però acabada la guerra es va trobar amb munts de sacs i els anava venent pels pobles de la península i va arribar un moment que ni això. I llavors en lloc d'invertir diners a Vallclara s'hi va refugiar, amb la família, on almenys tenia casa de franc i el que donava la hisenda. I va dir als seus fills que si volien continuar estudiant s'espavilessin pel seu compte, que anessin a Barcelona o a Terrassa.

I en Joan va baixar a espavilar-se, a pagar-se als estudis, quan tenia quinze anys i quan a Barcelona hi havia una enorme agitació social. Enmig d'aquesta agitació, va escoltar uns i altres i es va fer comunista. De cop i volta havia passat a viure amb la tia Felipa, que s'havia quedat a Barcelona a la casa on havia mort el seu pare, al carrer Bailén, on l'única habitació bonica era sagrada, ja que era on havia mort el seu pare, i es conservava tal qual. I a les altres habitacions vivien acumulats, perquè era una casa petita. I la tia Felipa, que quan eren petits a Vallclara els parlava de tot d'històries amb molta gràcia i era més aviat bonica, s'havia tornat una vella geperuda, visionària, agorafòbica, que se li apareixia el nen Jesús parlant-li en castellà. I en Joan va entrar a *La Nau* a fer de corrector de català, de nit, al Barri Xino, que és on va veure tota la misèria i va ser un xoc per a ell.

Saltem... La guerra, la nostra guerra. Ja havia sortit del partit comunista, no era de cap partit. Quan va començar la guerra no era de cap partit, però tampoc era ateu, encara no havia recuperat el catolicisme, però no havia estat mai anticlerical, al contrari. El seu pare, que era la bona fe personificada, resava amb rosari cada dia en família, i el cosí germà de la seva mare, l'Alegre, era jesuïta, fill d'una de les famílies més riques de Terrassa, i hereu, que havia deixat l'herència i la família per fer-se jesuïta i havia fundat el Cotolengo.

De fet, al partit comunista, on ens vam conèixer, jo hi arribava amb tots els prejudicis antireligiosos de l'École Française de la Troisième République, on m'havia educat. La meva mare era totalment afrancesada, tenia el títol d'*institutrice*, havia begut també tots els prejudicis de l'escola francesa, pensada per transformar un país multinacional i amb moltes llengües diferents i bàsicament catòlic en un país uniforme i bàsicament descregut. A l'escola francesa deformaven lleugerament la història carregant a la religió, a l'Església, tot el que descarregaven de les cases de poder de la casa de França.

En Joan em va curar d'aquests prejudicis dins del partit comunista, i dins del partit deia que allò que diu Marx que la religió és l'opi del poble ja no és veritat, que l'opi del poble en aquell moment era l'anticlericalisme. En Joan era personalíssim en tot i molt intel·ligent.

**Respecte a *Incerta glòria*, Joan Sales va dir en una entrevista feta per Lluís Busquets que ell era en part tots els personatges masculins de l'obra. I veiem que a tots aquests personatges masculins els jutja, i ho fa sense pietat. En**

L'opi del poble en aquell moment era l'anticlericalisme.

**canvi, els únics personatges que o bé no se'ls jutja o bé se'ls jutja molt positivament són la Carlana i la Trini, els personatges femenins. Com ho veu?**

Una altra gràcia d'en Joan és que era mínimament masclista, per no dir gens. No creia en la superioritat del gènere masculí. De fet, la seva mare, una dona tradicional que tenia el do de l'expressió viva amb paradoxes, creia que els homes eren bastant ximplers i ho eren fins que trobaven una dona, perquè les dones eren sensates. Però que als homes se'ls havia de deixar creure que ells eren els més savis, perquè això era molt important. A més, ja li havien fet observar que moltes famílies de Terrassa que el negoci els anava de mal borràs, moria l'home, se n'encarregava la dona i començaven a anar bé. I de la mare en Joan havia rebut aquestes experiències.

**Respecte de la figura de Juli Soleràs, un dels protagonistes d'*Incerta glòria*, personatge captivador i repulsiu alhora, però pel qual tots els altres protagonistes de la novel·la senten una notable admiració és un dels principals eixos de la novel·la. Quines fonts ajudaren a Joan Sales, tan reals com literàries, a construir aquest personatge?**

En la figura de Soleràs hi ha força de l'Usall, un amic que va fer a l'Escola de Guerra que tenia un enorme esperit crític, molt intel·ligent, molt agut, molt individualista com el mateix Joan. Es van fer molt amics a l'Escola de Guerra, i en Joan admirava la independència d'esperit de l'Usall. S'havia dit ja que el Soleràs era l'Usall, i un dels millors articles que es va publicar arran de la mort d'en Joan posava de relleu que en Soleràs era en primer lloc el mateix Joan. El final autèntic de l'Usall va ser que li van aplicar la llei de fugues els companys de l'exèrcit, el veien d'una manera que els semblava que havia de ser feixista, els portava la contra sempre, etc.

En Soleràs era en primer lloc el mateix Joan.

I un dia el van matar per l'esquena, pensant que es volia passar a l'altre bàndol. Va ser executat així. L'home que surt a la coberta de *Cartes a Màrius Torres* és l'Usall.

**Encara sobre Soleràs, alguna vegada s'ha dit que tenia influències del personatge de Julien Sorel d'*El roig i el negre* de Stendhal...**

No ho recordo... Amb la meua memòria, m'hi barallo, sempre: tinc els contenidors plens fins a dalt! I procuro llençar-ne no sé si a fora o al fons, encara no ho sé. És un misteri.

**Una altra idea que ens queda de llegir Sales tant en la novel·la com en les cartes és que és optimista quan parla de les persones, i molt pessimista quan parla de la gent. Creu que és així?**

Sí, bastant. Els grups són grups de bens i molts d'ells de bens terribles. Sols no som res, és curiós, necessitem la comunió. I hi ha grups que combreguen en tot de bes-tieses, com la passió pel futbol. Et pot agradar molt el futbol, però fer-ne la raó de la teua vida..!?

**Joan Sales és conegut també per ser l'editor de Mercè Rodoreda. El 2008 serà l'any Rodoreda i sembla que s'editaran les cartes que es van escriure ells dos durant tants anys. En aquestes cartes es podrà veure quin era el concepte d'edició de Sales, el seu grau d'intervenció, què entenia ell per editar llibres?**

En Joan va constatar que la gent d'aquí no sentia seva la seva literatura, i això també quedava refermat per la mania dels escriptors que escrivien per a ells sols, que escrivien el que volien. Si tu escrivies per a tu sol, no et facis editar! A més, la majoria d'editors per a en Joan no eren editors, sinó impressors, només negociants que editaven les obres, i aquesta creia que era una de les nostres falles. Així que a l'hora de decidir què faria a la vida, se n'havia adonat que ell estava dotadíssim per ser un editor com els editors normals de tots els països normals, que tots intervenen, tots pensen que l'obra que ha escrit l'autor ha d'agradar a un cert públic, i tots reclamen canvis i retocs, i són alhora editors i crítics. Ell es volia un editor normal, que ajudés un cert públic a tenir els seus autors, i uns certs autors a tenir el seu públic, i aquesta era la missió dels editors de tots els països normals, que a més editen autors que els agradin. Ell era un editor crític patriota, les tres coses alhora; pensava en el que convenia al país, pensava en els lectors a qui podia agradar aquella obra i a més escollia obres que li agradessin a ell. S'havia especialitzat en un públic en moltes coses semblant a ell, i per començar patriota com ell.

La majoria d'editors per a en Joan no eren editors, sinó impressors, només negociants.

Ara, a en Joan li tocarà ser editor oficialment sempre a cobert d'altres, perquè estava tan fitxat... Era «libre como todos los españoles», però fitxadíssim com ell sol! En Joan comença a editar a Mèxic, a *Quaderns de l'exili*, la primera edició de les poesies de Màrius Torres. Continua editant sense parar aquí, escollint autors que valora i que senten el mateix que ell i pensant en el públic a qui poden agradar, però ho fa a cobert d'altres editorials, i sempre ho farà a cobert d'un o altre, perquè encara que s'anirà afliuint i obrint la censura, continuarà havent-hi censura.

**Respecte al model de llengua, Sales va dir que ell escrivia el català que parlava, «que és el que fan tots els escriptors de literatures sèries». El seu concepte de la llengua literària és també visionari i enceta un debat que diríem que encara és vigent avui dia. En aquell moment, quines oposicions va trobar, com ho vivia?**

En aquell moment va trobar l'oposició dels que havien agafat com a model el francès, i que no valoraven prou el català que es parlava, no estimant prou el català que parlava la gent, que el parlava millor que no pas ara. Era una llengua viva, plena d'expressions pròpies, i amb algunes coses que el distingien de les llengües veïnes i eren una riquesa del català, una d'elles era l'article personal en els noms propis de gent coneguda i pròxima: «la Maria», per exemple, perquè «Maria» a seques és la mare de Déu. Doncs bé, aquests una mica enlluernats per la literatura francesa i per la llengua francesa, com ho era l'Obiols (en Joan Prat), que serà el company i mentor de la Rodoreda, eren la seva oposició.

La Rodoreda, en certes novel·les, havia suprimit l'article personal, i perdia una gràcia pròpia del català; i en Joan la mena de retocs que li havia demanat eren tots així, i la Rodoreda s'encrispava...! La primera reacció de la Rodoreda era de «tu no em toques ni una coma, ni una paraula», però en Joan insistia, insistia, perquè sabent-ho ell no feia res que no hagués convençut l'autor. Ara, quan estava segur que convenia una certa cosa, insistia, insistia i insistia. Hi havia unes primeres cartes de la Rodoreda molt empipada perquè demanava aquests canvis, i després, un cop els va acceptar, ja no ho va remenar més.

**Pel que hem llegit en una entrevista que li va fer Isabel Olesti fa uns anys a *El País*, vostè i Joan Sales sembla que si van anar a parar a Siurana va ser una mica per casualitat i sobretot gràcies a Joan Coromines i a l'experiència de col·laborar en el seu diccionari etimològic. Ens pot parlar d'aquella experiència i de la descoberta de Siurana i el que va representar per a Sales?**

No, Siurana la vam descobrir l'estiu que vam tornar a Catalunya. Els transports públics eren horripilants, la gent passava gana... I nosaltres per les vacances caminàvem, anàvem a peu d'un lloc a l'altre, ens agradava. I Siurana la vam desco-

En Joan els va birlar un mapa del segle XVIII que els servia per fer les operacions.

brir des del coll d'Arbolí, venint d'Arbolí, tornant d'una llarga excursió, cap al tard, i en el coll va aparèixer Siurana, il·luminada per un cel daurat, semblava de somni, una meravella, i vam arribar a Siurana ja enamorats de Siurana. I l'alcalde de Siurana, Genaro Martorell, volia pescar gent perquè s'hi instal·lessin, en adonar-se que n'estàvem tan enamorats, ens va explicar que hi havia una casa que es venia, i la vam

comprar. Aquesta casa, a més, era igual que la que era la casa primitiva de Vallclara, que s'havia anat ampliant després, en funció de les necessitats i la moda.

**I sobre en Joan Coromines, què ens en pot dir?**

En Joan Coromines era una de les figures que més interessava a en Joan, pel seu gran valor i pel seu amor al país l'admirava enormement, i li havia demanat alguna col·laboració per als *Quaderns de l'exili*. La relació entre en Joan i en Joan Coromines era molt natural.

**Per acabar, també hem llegit que vostè i en Joan Sales van coincidir amb Antonio Machado i la seva mare en el mateix tren i vagó tot travessant la frontera cap a França. Què en recorda?**

En Joan no...

... En Joan era com per creure que l'havia marcat el destí per poder ser així. En Joan viurà primer la guerra, el desori monstruós pel carrer i el domini de la FAI al carrer, i el Companys no sabent imposar l'ordre, ajudant a escapar-se a França els més exposats a ser assassinats però confiant a amansir la FAI, a entendre-s'hi. Havia viscut, doncs, el desori, la gravetat de no imposar l'ordre, i el primer que la gent exi-



geix d'un estat i allò que amb raó més reclama de l'estat és l'ordre, la seguretat de l'ordre.

Hi havia hagut un ministre a Madrid que havia tingut la idea genial que si disminuïa l'exèrcit, si deia als soldats que se'n tornessin a casa, els militars sublevats es quedarien sense soldats. I el resultat va ser que la República només estava defensada per columnes de partits i d'ideologies. Per transformar aquestes columnes en unitats realment militars, es va fer l'Escola de Guerra, que faria tot d'oficials ràpidament preparats per militaritzar aquestes columnes. Això en Joan ho va trobar la primera cosa sensata que feia el govern i tot seguit va entrar a l'Escola de Guerra.

Acaba a l'Escola, i me l'envien com a alferes a militaritzar la columna Durruti a Madrid. N'havien fet com una mena de déu, de meravella, del Durruti, com a víctima dels feixistes, tot i que després es va saber que no havia mort lluitant, i que la majoria de militants d'aquella columna creien que havia estat assassinat per algun grup d'ells perquè el Durruti ja estava convençut que s'havien de militaritzar, i es creia que per això l'havien assassinat. Això és el que creien, el que deien, però no era veritat. Al final s'ha destapat una altra explicació d'aquella mort que no és la que creia la gent, i en Joan no ho va arribar a saber mai, però l'hauria trobat completament plausible amb la figura de Durruti. En Durruti va morir disparant-se ell mateix un tret que el mataria perquè s'havia enredat el peu amb el fusell a l'hora de baixar de l'auto, una mort que no té res d'exaltadora ni d'animadora.

En Joan, doncs, va primer a la columna Durruti a Madrid, i després a València, i la columna Durruti va carregada de gent de bona fe però molt curta... En Joan els va birlar un mapa del segle XVIII que els servia per fer les operacions. En Joan els va dir que aquell mapa era del segle XVIII i que no servia, i li van contestar que abans les coses es feien millor que ara! Total, que en Joan es va quedar el mapa discretament, i aquest mapa ens ha seguit a tot l'exili i ha tornat i aquí el tenim —penjat a la paret de la sala on li fem l'entrevista.

En Joan va escrivint a les seves cartes a Puig d'Olena —que sort en tenim dels amics de Puig d'Olena—, allà s'hi respirava —a l'ombra de la Maria Planes, molt catòlica, precisament— llibertat, amor al país, diàleg, seny..., enmig de la follia col·lectiva. I allà va conèixer en Màrius Torres.

Després, segon destí d'en Joan: el que li agradarà més, una columna militar d'Estat Català que no s'havia oposat gens ni mica a la militarització, al contrari; és la columna que descriu a *Incerta glòria*. I hi serà fins que l'agafaran i el portaran a la presó del SIM, el Servicio de Investigación Militar, vingut amb en Negrín aquí i que era una mena de *gulag*, una policia política, d'enxufats. I aquests havien interrogat la família d'en Joan, perquè les coses ja havien anat d'una manera que ja hi havia gent que veia la nostra guerra com una guerra civil, i la família d'en Joan s'havia dividit, amb això. En Joan i seu germà Francesc deien que era claríssim que la guerra ens la feien contra Catalunya, que havia agafat pels desordres de la FAI, etc., tot de trets secundaris de guerra civil, però que en realitat li faltava el tret essencial, que no ens la feien per

En Joan i seu germà Francesc deien que era claríssim que la guerra ens la feien contra Catalunya.

canviar el color del govern del país sinó per deixar-nos sense govern propi, i que no era civil sinó nacional.

Però el cas és que a la seva família, quan van cridar la quinta d'un dels germans petits d'en Joan —que de petit ja no en tenia res ja que en Josep ja tenia divuit anys—, no s'hi va presentar, però en lloc d'amagar-se —els Sales eren molt valents—, continuava pel carrer i el van empresonar. I el SIM en descobrir una família on hi ha dos fills que no són de cap partit i estan al front, un que el criden i no es presenta..., van decidir que eren quintacolumnistes, i van anar al front i es van endur en Joan als calabossos del SIM i a la presó de Montjuïc. I de què l'acusaven?: una llei monstruosa obligava a denunciar a la pròpia família, i per no haver denunciat el seu germà que no s'havia presentat l'havien detingut, quan en Joan ni ho sabia que no s'hi havia presentat. Els del SIM li van dir: «Si usted lo hubiera sabido, ¿lo habría denunciado?», i en Joan va dir: «Però per qui em pren?», volent dir que no, que de cap de les maneres.

### En Joan jutja la batalla de l'Ebre una animalada.

I, au, cap a Montjuïc, i una de les alegries més grans de la meua vida és quan vaig rebre la notificació que en Joan estava empresonat a Montjuïc, perquè m'escrivia molt a mi també, i hi havia hagut operacions al front, i no rebia cap carta d'en Joan des feia setmanes, us podeu imaginar l'ànsia que passava. I un company d'infància d'en Joan i amic d'adolescència, l'Arbolés, amb qui s'havien conegut a la classe dels «caganers» als Escolapis, s'havia enxufat i feia de jutge en un tribunal popular. L'Arbolés va venir, doncs, corrents a dir-nos que havien rebut la notificació que en Joan estava empresonat a Montjuïc. Ràpidament va sortir-ne i llavors no podia tornar al front, s'havia de quedar esperant el judici, un judici que descomptava que l'absoldrien. I durant uns quants mesos viurà l'ambient de Barcelona completament desmoralitzada, amb la gent que només esperava que s'acabés la guerra, amb homes i gossos furgant junts en els munts d'escombraries... A Barcelona es passava gana, als pobles no. I en Joan testimonia aquesta Barcelona perquè la viu.

El jutgen, l'absolen i l'envien al front, ara a una columna comunista, més o menys militaritzada. Primer una anarquista, després una d'Estat Català i ara una comunista; i de totes en sortirà sense ni una esgarrinxada. I amb aquesta columna passaran la frontera quan feia quinze dies que no hi passava cap soldat.

En Joan jutja la batalla de l'Ebre una animalada. Ell sabia, des que havia viscut el primer *Blitzkrieg* ('guerra llampec') al Front d'Aragó, que aquestes guerres llampecs només es podien resistir si estaves armat per resistir-les, si te les esperaves i sabies com anirien, i que sols teníem la guerra perduda, i la seva esperança serà que quan els països aliats vagin descobrint què és un *Blitzkrieg* ens faran costat, ens acceptaran. Ara, la veia tan important aquesta guerra, en Joan, tan desastrós per Catalunya perdre-la, que s'havia de fer tot el possible per no perdre-la definitivament. I continua amb l'esperança de ser acceptat pels aliats.

Els, la seva columna, no havien participat a la batalla de l'Ebre, que havia desfet les nostres tropes, així que no estaven desfets, i van poder resistir l'últim gran atac feixista al cap de poc de l'Ebre, i es van trobar que només ells havien resistit. Però van

fer una retirada segons totes les normes militars, i van arribar a la frontera uns quinze dies després que hi haguessin arribat les últimes tropes que fugien, i hi van voler arribar disciplinats, amb les banderes aixecades i marcant el pas, i els francesos els van fer honors militars, i els van recollir, això sí, totes les armes, i els van tancar dins del camp de concentració de Prats de Molló, però podien entrar i sortir amb permisos dels superiors militars.

I mentre en Joan passava aquesta aventura, jo me n'anava amb la universitat. Havia acabat els estudis universitaris i havia començat a donar classes com a professora auxiliar de la universitat. I quan van veure que la guerra es perdia, amb un autocar ens van recollir a tot de professors universitaris i famílies per dur-nos cap a França. I jo vaig anar en un d'aquests autocars. El primer autocar va fer una parada en una hisenda perquè se'n va anar a buscar més gent, i ens va deixar allà. I un altre autocar ens duria fins a la frontera. I el meu record és la visió goyesca des de l'autocar de tot de gent que anava caminant cap a la frontera amb bultos, a peu, carregats... Vam passar la frontera així. I aquest autocar ens va deixar a dalt del coll de Portbou, i vam haver de fer a peu carregant les nostres maletes fins a Cerbère. La nena, que llavors tenia cinc anys, la Nuri, estava rebentada, la vaig haver d'agafar en braços i arrossegar la maleta per terra com podia, i així vam arribar a l'estació de Cerbère.

La visió de Machado i la seva mare és un dels records que la memòria no se n'ha sortit d'esborrar-me.

L'estació era plena de grups de pseudorefugiats molts dels quals fugien per por del poble i no pocs aprofitaven l'ocasió de passar a França sense papers, i tots parlaven castellà i venien del sud de la península la majoria. I havien arribat en un estat lamentable. Nosaltres, en canvi, parlàvem català, i francès i castellà, ens explicàvem bé, i el cap de l'estació ens va oferir un tren per passar-hi la nit, i és en aquest tren on jo vaig quedar asseguda al costat de Machado i no oblidat ni oblidaré mai el Machado que ja no semblava d'aquest món, moriria poc després. Però el que em va impressionar més va ser la seva mare, que no hi tocava ja gaire, però que continuava tenint intacte l'amor maternal i mirava el Machado amb cara de patir, i el tapava com a un nen petit malalt, i se'l mirava, i al cap d'una estona el tornava a tapar i a mirar-se'l.

I en aquest tren hi ha una altra anècdota, divertida, que havia oblidat i que l'he sabut temps després. Em volien fer aixecar del meu lloc perquè hi havia en Carles Riba desesperat perquè no trobava la cartera on hi havia els seus últims escrits, i em volia fer aixecar per veure si era en el meu seient. I jo ja m'hi havia instal·lat, la nena dormia damunt meu, l'hauria despertada i a més estava segura que no, que no hi havia la seva cartera, i vaig refusar d'aixecar-me. I pel fill d'en Carles Riba, l'Oriol Riba, que escrivia minuciosament el que passava, he sabut que al dematí quan em vaig despertar i vaig veure que m'havien robat la cartera que duia, etc., va resultar que realment la cartera dels escrits del Riba estava en el meu seient!

Ara, el meu record inoblidable és el de Machado i la seva mare, no l'he oblidat mai, perquè la memòria té els contenidors plens i llença tot el que pot, i jo l'hi torno a posar, i ella ho torna a fer fora. Però si una cosa t'ha impressionat molt o t'ha marcat i la vas recordant sovint perquè t'ha impressionat, aquesta no l'oblides. I la visió de Machado i la seva mare és un dels records que la memòria no se n'ha sortit d'esborrar-me, tot i que tinc una malaltia que no té remei, que són els noranta-un anys.

**Nota final dels entrevistadors:** Després de passar una tarda perfecta escoltant els embats de Núria Folch amb la seva memòria i comprovant com ella continua guanyant sempre, tot i els noranta-un anys que llueix de manera envejable, vam considerar que ens havíem de limitar a transcriure-la tan fidelment com fos possible, cosa que ha estat fàcil gràcies a la magnífica prosòdia i gràcia oratòria de la nostra entrevistada.

I no ens podem estar de dir, per acabar, que ens sorprèn que no hi hagi cua per entrevistar a la senyora Núria Folch, una dona de la república, un testimoni excepcional d'una època de la qual cada vegada en queden menys, i a més companya de vida de l'autor d'un «monument de la literatura» del nostre país. Esperem que els contenidors de la memòria de la vídua de Joan Sales continuïn plens molt de temps més i que hi hagi més documents com el que teniu entre mans (o en pantalla) que es dediquin a intentar retenir-ne, capturar-ne, modestament, tots els records possibles, records que sumen un testimoniatge importantíssim d'una part de la nostra història que per por no s'ha explicat gairebé mai amb la voluntat de veritat que va caracteritzar tota l'obra de Joan Sales.